

אלי קינן

מחזור כ"ט | פיזיקאי בתחום התרמודינמיקה

שבועה בשם ה'

האם יש מצווה להישבע?

פעמיים נשנה בתורה הביטוי: "ובשמו תשבע": בפרשת ואתחנן - "את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד ובשמו תשבע" (דברים ו', יג), ובפרשת עקב - "את ה' אלוהיך תירא, אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע" (דברים י', כ). בעקבות פסוקים אלו, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בשאלה האם השבועה בשם ה' הינה מצווה או רשות. הרמב"ם מונה את השבועה בשם ה' כמצווה:

כשם ששבועת שוא ושקר בלא תעשה, כך מצות עשה שישבע מי שנתחייב שבועה בבית דין בשם, שנאמר: "ובשמו תשבע". שהשבועה בשמו הגדול והקדוש - מדרכי העבודה היא, והדור וקדוש גדול הוא להישבע בשמו.

(הל' שבועות י"א, א)

נראה שהרמב"ם מסתמך על הסמיכות בפסוק - "אותו תעבוד ובשמו תשבע", וממנה הוא לומד שהשבועה בשם ה' היא מדרכי עבודתו ית'. אמנם ב"משנה תורה" מוזכרת המצווה להישבע בספר הפלאה, בין דיני השבועות השונים, אולם בספר המצוות מונה הרמב"ם מצווה זו בראשית הספר - כמצווה הש"ביעית, בינות למצוות יסודיות המכוננות את יחסנו לה', דוגמת האמנתו וייחודו. ואכן, במורה הנבוכים (ג', לו) מבאר הרמב"ם שהמצווה להישבע אכן שייכת למצוות היסודיות:

המצוות אשר כללתן הקבוצה הראשונה, והם ההשקפות אשר מנינום בהלכות יסודי התורה... ומן הקבוצה הזו גם הציווי אשר נצטוונו להרשבע בשמו.

(בתרגום שורץ)

* אשמח לקבל תגובות והערות לדוא"ל eliezer.keinan@gmail.com. גרסא מלאה של המאמר ובה העמקה בפרטי דיני המצווה להישבע לפי הרעיון המובא בתמצות רב במאמר, תישלח בשמחה לכל דורש.

מהותה של השבועה

נוסף להסבר שהובא למצווה להישבע לדעת הרמב"ם, נראה שניתן להציג נוסף למצווה זו, הנשען על פשטי המקראות בפרשת ואתחנן. הפסוק שאורז הרמב"ם כמקור למצווה להישבע מוקף באזכורים רבים של שבועות ה' ל השבועה על ירושת הארץ והשבועה של בחירת ה' בישראל:

והיה כי יביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך... את ה' אלוהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע... ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטבה אשר נשבע ה' לאבותיך... ואתנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

(דברים ו', י-כב)

לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם... כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם ביד חזקה.

(שם ז', ז-ה)

מתבקש להבין כי השבועה בשם ה' היא אות להדדיות שבין כנסת ישראל ה' כשם שאנו עמו של ה' מכוח שבועתו, כך נשבעים אנו בשמו. הקשף בין מיוסד על שבועה הדדית. בשבועה בשמו אנו מסתמכים על ה' בשבועתנו מחזקים את האמון ההדדי בשבועה.

השבועה והתשובה

באופן מפתיע, בנבואת ירמיהו מופיעה השבועה בשם ה' כמעשה שנדרש בה בתחילת תהליך התשובה אל ה':

אם תשוב ישראל נאם ה' – אלי תשוב, ואם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד. ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה והתברכו בו גויים ובית הללו.

(ירמיהו ד', א-ב)

כאשר ה' מזמין את ישראל לשוב אליו, המעשה החיובי הראשון הנדרש ממנו שבועת אמת בשם ה'. דרישה זו מפתיעה לאור מדרש ידוע, המצוטט אף בר

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות חולק בתוקף על דברי הרמב"ם. לדבריו, לא זאת בלבד שהשבועה אינה נמנית בין תרי"ג המצוות, אלא שאין כל עניין חיובי בשבועה בשם ה':

אין השבועה בעת הצורך חובה ומצוות עשה, אבל רשות היא בידינו עם תנאים רבים.

עניינו של שם ה'

ידועים דברי הרמב"ן בהקדמתו לפירושו על התורה, שכל התורה כולה היא שמור תיו של הקב"ה. פעולת שמות ה' בתורה מבוארת בדרשתו 'תורת ה' תמימה' (כתבי הרמב"ן בהוצ' מוסד הרב קוק, כרך א עמ' קסז):

ובכל פרשה ופרשה – יש בה שם שבו נוצר הדבר או שנעשה בו או שנקיים בו אותו עניין.

מדבריו נראה כי שם ה' הוא הבורא והמקיים את הנבראים. בפרט, מבהיר הרמב"ן (דברים י"ג) כי קיומו של עם ישראל תלוי בשם ה' שנמצא עמו:

"לא אבה ה' השחיתך" – לא רצה שתהיה משחת ממנו, שלא יהא שמו הגדול עמך.

לעומת הרמב"ן, הרמב"ם סבור ששם ה' צופן בחובו תכנים של הבנה נכונה את ה'. כך למשל הוא כותב בעניין השם בן מ"ב האותיות (מור"א, א', סא):

אין ספק שמילים אלו מורות בהכרח על עניינים. עניינים אלה קרובים לתפיסה אמיתית של עצמותו יתעלה.

מעתה, נוכל להבין שמחלוקתם של הרמב"ם והרמב"ן בענייננו נגזרת ממחלוקתם אודות עניינו של שם ה'. לדעת הרמב"ם טמונה בשם ה' ההבנה הנכונה של ה', ולכן מובן שהשבועה בשם ה' – תליית האמת שעליה נשבע האדם באמת המוחל-טת המבוטאת בשם ה' – היא מדרכי העבודה ויש בה קידוש והידור. לדעת הרמב"ן, לעומת זאת, שם ה' הוא אופן פעולת ה' בעולם, וממילא השבועה בשמו איננה

אם יש בך כל המדות הללו, שאתה ירא את שמו ועובד אותו, אז
 "בשמו תשבע", שמתוך שאתה ירא את שמו – תהא זהיר בשבועתך.
 ואם לאו – לא תשבע.

(רש"י, דברים ו', יג)

לשיטת הרמב"ן, אכן תמוה שהשבועה בשם ה' נדרשת כשלב בתהליך התשובה. אולם הוראת הנביא להישבע בשם ה' תואמת היטב את שיטת הרמב"ם, הרואה בשבועה זו מצווה. הציווי "ונשבעת... באמת, במשפט ובצדקה" מתפרש בנקל כמתייחס לשבועה בבית הדין, שהיא המצווה לדעת הרמב"ם, ולא לשבועה שהיא יוזמה עצמאית. מדברי ירמיהו למדנו שמתוך שבועה זו מתהלל ה', בדומה לדברי הרמב"ם שתכלית השבועה היא קידוש שמו ית' והידורו.

מדוע נדרשת השבועה בתחילת תהליך תשובתו של עם ישראל? נראה שאף לשאלה זו ניתן להציע פיתרון בדרכו של הרמב"ם. המצוות הנמנות בתחילת ספר המצוות סודרו ע"י הרמב"ם מהמופשט אל המוחש: ממצוות הידיעה - האמונה והייחוד (מצוות א-ב), דרך מצוות הרגש - אהבתו ויראתו (מצוות ג-ד), ועד מצוות מעשיות - לעובדו ולהידבק בתלמידי חכמים (מצוות ה-ו). המעשה הספציפי הראשון הנמנה בספר המצוות הוא המצווה על המחוייב שבועה בבית דין להישבע בשמו.

לפיכך נראה להסביר שעל ידי מצנת השבועה מתקשרים עולמו של האדם וחייו לשם שמיים. השב בתשובה נדרש בתחילת תשובתו לקשר את חייו הקודמים עם תמצית החיים - הקב"ה, ולכן מורה הנביא להישבע בשם ה' בראשית תהליך התשובה.

במקביל לקשר שבין התשובה לשבועה בשם ה', מצאנו במדרש קישור בין ימי הרחמים והתשובה לבין שבועת ה' לישראל:

"בהודש השביעי" – ר' ברכיה היה קרי ליה ירחא דשבועתא, שבו נשבע הקב"ה לאברהם אבינו ע"ה...

מה צורך היה לשבועה? ר' ביבי בר אבא בשם ר' יוחנן אמר: עמד אברהם אבינו בתפלה ותחנונים לפני הקב"ה, ואמר לפניו: רבש"ע, גלוי וידוע לפניך, בשעה שאמרת לי "קח נא את בנך את יחידך", היה בלבי מה להשיבך... אלא כשם שהיה לי מה להשיבך וכבשתי את יצרי ולא השבותיך... כך כשהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים, תהא מזכיר להם עקידת יצחק אביהם, ועמוד מכסא הדיו לכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים ורחם עליהם. ותהפוד

הקשר הכפול שבין חודש תשרי לשבועה - הן לשבועת האדם כחלק התשובה והן לשבועת הקב"ה לישראל - מתיישב היטב עם ראיית השבועה להרדיות כנסת ישראל והקב"ה.

"עשה למען שמך"

השכנת שם ה' במקומו הראוי היא תכלית יציאת מצרים, שבסופה יבחר מקום המקדש "לשכן שמו שם" (דברים י"ד, כג). לדעת הרמב"ם, לב הגאולה הראשונה יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד" (הל' מלכים י"ב, ה). כיוון שלדעת הרמב"ם מכוונים להבנה מעמיקה של מהותו, מסתבר שהמקדש - המקום שבו כין ה' את שמו - הוא מקום שבו ניתן להגיע להבנה עמוקה יותר של הקב"ה דווקא שם נהגה השם באותיותיו.

אף לדעת הרמב"ן הגאולה היא השכנת שם ה' במקומו, אולם לדעתו הדב טא בכך שה' מנהיג את המציאות בדרכים ישרות:

זה עיקר תאוותנו והכספתנו אל ימי המשיח... ובעבדנו כראוי ישו האלוקים להיטיב לנו כמו שהטיב לאבותינו, ויותר... ונכלל לנו ברצונו הזה שורש מצווה גדולה, כי אנתנו חפצים בקדוש השם לעיני העמים.

(ספר הגאולה, סוף שער שני, כתבי הרמב"ן כרך א' עמ' ר"ח)

בבקשות רבות בסליחות, פונים אנו אל ה' ומבקשים שיסלח לנו בעבור שמותינו "עשה למען שמך", "למען שמך ה'" ועוד. נראה שמהמחלוקת אודות הגאולה ללמוד גם על מטרתנו בהזכרת שם ה' בתפילה. לדעת הרמב"ן, אנו מבקש יקדש את שמו בעולם בשובו להיטיב לנו ולגלות את הנהגתו הישרה; ואילו הרמב"ם, נבקש שה' יסלח לנו, ומתוך כך נדע אותו ונגלה את שמו לכל בר העת שבה תימלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.